

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΓΛΥΠΤΙΚΗ
ΜΕ ΑΡΩΜΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ο Θεόδωρος Παπαγιάννης ανήκει σε μία οικογένεια δημιουργών που σπανίζουν ολοένα και περισσότερο: σ' αυτούς που ξαναγράφουν την ιστορία της τέχνης, ξεκινώντας από την παράδοση, για να κατακτήσουν, με επώδυνους ερευνητικούς αναβαθμούς, την προσωπική τους απελευθέρωση. Ο διάλογος με τον καιρό τους και τις εκφραστικές του υπαγορεύσεις δεν αποτελεί γι' αυτούς τους καλλιτέχνες ετερονομητική συμμόρφωση με τους συρμούς, αλλά εσωτερική αναγκαιότητα.

Ο Θεόδωρος Παπαγιάννης κατάγεται από την Ήπειρο, από μία περιοχή που με την τραχιά της διαμόρφωση, τους γλυπτικούς ορεινούς της όγκους και την πέτρινη αρχιτεκτονική της, αφυπνίζει την ενδιάθετη καλλιτεχνική ροπή και υπαγορεύει την αυστηρότητα και το σεβασμό στη χρήση των υλικών. Αυτή την αυστηρότητα και συνέπεια την επαληθεύει το πολύμορφο έργο του Παπαγιάννη σε κάθε του φάση και στα ποικίλα υλικά που χρησιμοποιεί. Γιατί ο πολύτροπος καλλιτέχνης δεν κουράστηκε να εξερευνά όχι μόνο τα παραδοσιακά υλικά (πέτρα, μάρμαρο, χαλκό), αλλά και κάθε άλλη μορφή πρώτης ύλης: ξύλο, σίδηρο, πηλό, συνθετικές ύλες, αλλά και αντικείμενα δεύτερης χρήσης, που προσθέτουν τη δική τους ιστορία στην αφήγηση του έργου. Μια παλιά φωτογραφία του μελλέφηβου Θεόδωρου μας αποκαλύπτει την πρώιμη κλίση του. Δεν θα 'ταν πάνω από δώδεκα - δεκατριών χρονών και είχε κιόλας εκδηλώσει το ταλέντο του: μια σειρά κεφάλια σκαλισμένα στην πέτρα, απειροτέχνα ακόμη, αλλά

πολύ εκφραστικά, προαγγέλλουν δύο βασικές σταθερές της μελλοντικής δημιουργίας του: τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα και την αναζήτηση της έκφρασης.

Ίσως εδώ αξίζει να επισημάνουμε έναν άλλο χαρακτήρα της ποιητικής του Θεόδωρου Παπαγιάννη, που δεν είναι άσχετος με την ηπειρωτική του καταγωγή. Η Ήπειρος και ιδιαίτερα τα Ιωάννινα φημίζονται για τη χειροτεχνική τους παράδοση, μια παράδοση που την πλούτισαν με τα έργα τους πολλοί τεχνίτες, από τους αδρούς πελεκάνους που λάξευσαν το γκρίζο γρανίτη για να χτίσουν σπίτια και γεφύρια, ως τους εκλεπτυσμένους αργυροχόους που φιλοτέχνησαν τα ξακουστά γιαννιάτικα κοσμήματα. Ο Ηπειρώτης γλύπτης είναι ένας από τους τελευταίους δεξιοτέχνες της χειροτεχνικής παράδοσης. Του αρέσει όχι μόνο να λαξεύει ο ίδιος τα έργα του, αλλά και να τα τελειοποιεί με τη μαστοριά της αρχαίας τορευτικής. Στα τελευταία του έργα φαίνεται να επικαλείται τη γηγενή παράδοση της πατρίδας του για να "κοσμήσει" τις μορφές του με το μεράκι ενός καλλιτέχνη αργυροχόου.

Η μακρά μαθητεία αρχικά, και θητεία αργότερα, του Θεόδωρου Παπαγιάννη πλάι στον Γιάννη Παππά, έναν αυστηρό δάσκαλο με ρωμαλέο έργο και πλούσια πλαστική παιδεία, του εξασφάλισε στέρεα θεμέλια για να οικοδομήσει το δικό του έργο. Έργο βασικά ανθρωποκεντρικό, με μικρές παρεκβάσεις, όπως τα πουλιά, που δεν παραβιάζουν ουσιαστικά τον κανόνα. Ο Θεόδωρος Παπαγιάννης μοιράζεται με το δάσκαλο του, το Γιάννη Παππά, την πιο υγιεινή συνήθεια για έναν καλλιτέχνη: το πάθος του σχεδίου. Αναρίθμητα σχέδια σημαδεύουν την κάθε στιγμή της ζωής του από τότε που επέλεξε

το δύσκολο προορισμό του γλύπτη. Μελετά με το πάθος ενός Λεονάρντο ντα Βίντσι, πρώτα απ' όλα το ανθρώπινο σώμα σε κάθε του στάση, σε ανάπαυση και δράση. Το γυμνό από μοντέλο, αλλά και ανθρώπους στον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο. Με ευλαβική εμμονή μελετά τις ελληνικές αρχαιότητες πραγματοποιώντας ταξίδια - προσκνήματα σ' όλους τους τόπους που καθαγιάσαν οι πρόγονοί μας. Γλυπτά, ανάγλυφα αλλά και αρχιτεκτονικά μέλη, κιονόκρανα, ανθέμια, ραβδώσεις του δίνουν την ευκαιρία να μελετήσει το βηματισμό του ήλιου πάνω στα αρχαία σπαράγματα, το δραματικό διάλογο φωτός και σκιάς. Θησαυρίζει εικόνες, ψηλαφεί γλυφές, πλουτίζει την οπτική του μνήμη μ' ένα ανεξάντλητο ρεπερτόριο, από όπου θα αντλήσει αργότερα έμπνευση και διδάγματα για τα δικά του γλυπτά, τα δικά του ανάγλυφα. Οι πτυχώσεις, το παιχνίδι του σκιοφωτισμού, η διακοσμητική σχηματοποίηση διατηρούν τη μνήμη αυτών των αρχαιολογικών εξερευνήσεων με το μολύβι στο χέρι.

Όπως οι γλύπτες τον παλιό καιρό, ο Θεόδωρος Παπαγιάννης δεν απαξιώνει κανένα έργο. Βαθύς γνώστης της ανδριαντοπούας, θα φιλοτεχνήσει πολλά μνημεία και προτομές με φιλαλήθεια, εντιμότητα και γνώση, που συχνά απουσιάζουν από ανάλογα έργα του δημόσιου χώρου.

Στο καθαρά δημιουργικό του έργο διακρίνουμε δύο κύριες κατευθύνσεις από την πρώτη κιόλας φάση: τα τεκτονικά γλυπτά, με συμπλέγματα μορφών λαξευμένα στο μάρμαρο και την πέτρα, που διατηρούν τη μνήμη των ορθογώνιων σχημάτων απ' όπου προήλθαν. Τα μετακυβιστικά αυτά έργα έλκουν τη μακρινή καταγωγή τους από κυβιστές γλύπτες όπως ο Zadkine ή ο Lipchitz.

Μία δεύτερη ομάδα γλυπτών εμπνέεται από οργανικές μορφές και αξιοποιεί τις δυνατότητες της “ζωτικής φόρμας”. Επιλέγοντας διαβρωμένες πέτρες και βότσαλα, ο γλύπτης εκμεταλλεύεται την τυχαία μορφική τους κλίση για να ανασύρει, με μικρές καίριες επεμβάσεις, ανθρώπινες φιγούρες με ιδιαίτερη εκφραστικότητα. Σε αυτή την ομάδα έργων αναγνωρίζουμε, ως μακρινούς “δασκάλους”, μοντέρνους γλύπτες που θεμελίωσαν την παράδοση της “ζωτικής φόρμας”, όπως ο Henry Moore.

Τα πουλιά διεκδικούν μία προνομιακή θέση στη θεματογραφία του Θεόδωρου Παπαγιάννη. Οι αεροδυναμικές φόρμες τους, οι αρμονικές καμπύλες τους, ο διάλογος ανάμεσα σε κυρτούς και κοίλους όγκους οδηγεί το γλύπτη σε μία συμπτυκνωμένη αφαίρεση που διατηρεί από το θέμα τη δυναμική της πτήσης και τη μελωδία των γραμμών. Η στίλβωση της επιφάνειας, το παιχνίδι της εναλλαγής ανάμεσα σε γυαλισμένα και αδρά μέρη προσθέτουν τη χάρη τους σε αυτά τα ερατεινά έργα, από τα πιο όμορφα που έπλασε ποτέ η γλυπτική τέχνη με αυτό το θέμα. Η “θωπεία” της επιφάνειας του χαλκού από την αστραφτερή αντανάκλαση ως τη σγουρή θαμπάδα μαρτυρεί το γόνιμο δίδαγμα του Brancusi.

Παράλληλα, μία νέα ανθρωπότητα κάνει την εμφάνισή της στο έργο του γλύπτη, μία ανθρωπότητα που αναδύεται από αρχέγονες, αρχετυπικές και αρχαιολογικές μνήμες της Μεσογείου. Στην αρχή τα “ειδώλια” αυτά έχουν διαστάσεις μικρογλυπτικής όπως οι μορφές που αποτέλεσαν την πηγή της έμπνευσης του γλύπτη: τα αναθηματικά ειδώλια της υστερομινωϊκής και της μυκηναϊκής εποχής. Τα πήλινα ειδώλια σε σχήμα Φ ή Ψ που σχηματοποιούν τη Θεά “μεθ' υψωμένων των χειρών”, όπως βάφτισε αυτήν τη

στάση ικεσίας ο Στέλιος Αλεξίου στην ομώνυμη μελέτη του. Μοναχικές ή σε ζευγάρια αυτές οι κλειστές μορφές είναι στην πρώτη τους φάση οικειές και γνώριμες. Ο καλλιτέχνης δημιουργεί μία σειρά από μικρογλυπτά όπου συχνά διαφοροποιεί με άλλο χρώμα και χρώμα μετάλλου τα φύλα και όπου τα κυρτά και τα κοίλα σχήματα δημιουργούν αρμονικές συζυγίες. Είναι από τα πιο γοητευτικά μικρογλυπτά της μοντέρνας ελληνικής πλαστικής.

Οι μορφές αυτές θα μεγεθυνθούν, θα πάρουν μνημειακές διαστάσεις και θα αλλάξουν χαρακτήρα, σε μία σειρά νέων έργων που κυριαρχούν στη δημιουργία του γλύπτη τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια: μορφές περίκλειστες, μετωπικές, ιερατικές, συμβολικές, με παράστημα ραδινό και λυγερό, ανεπτυγμένες σε υπερφυσική κλίμακα, που την τονίζει ακόμη περισσότερο το μικρό σε μέγεθος σχηματοποιημένο κεφάλι. Οι φιγούρες αυτές μας θυμίζουν τις “βαθύζωνες” ομηρικές μορφές των θρηνηδών στους αττικούς γεωμετρικούς αμφορείς και τα πρόμα αρχαϊκά αγάλματα, όπως η “Κυρία της Αuxeγe” στο Λούβρο. Γυναικείες και ανδρικές μορφές διαφοροποιούνται από την υπεροχή της καμπύλης ή της ευθείας και από τα ενδύματα. Ποδήρεις μανδύες στους άνδρες, περίκοσμοι χιτώνες στις γυναίκες. Τα διακοσμητικά στοιχεία, οι ζώνες, οι ταινίες, οι χρωματικές εναλλαγές δεν αποτελούν απλά στολίδια, τονίζουν, αρθρώνουν, οργανώνουν τη σύνθεση, οριοθετούν επίπεδα, άξονες. Οι χειρονομίες έχουν τελετουργικό χαρακτήρα: χέρια που ακουμπούν στη μέση, στο κεφάλι, που ανασύρουν πέπλα, που αγκαλιάζονται, που χωρίζονται.

Ο γλύπτης, βαθύς γνώστης και ακάματος εξερευνητής νέων υλικών, επινοεί καινούρια μέθο-

δο για να δώσει μορφή και πνοή σ' αυτή την ιερή ανθρωπότητα. Καταφεύγει στα συνθετικά υλικά, στον πολυεστέρα, αλλά τον υποτάσσει στη δική του εκφραστική βούληση. Ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη είναι και η ποιητική των έργων. Αφού κατασκευάσει το μεταλλικό σκελετό της μορφής, δημιουργεί ένα εκμαγείο από πηλό που “ντύνει” την αρματοσιά του έργου. Μέσα εκεί διοχετεύεται το ρευστό συνθετικό υλικό. Στην ύλη του έχει ενσωματωθεί το χρώμα μαζί με άλλα αδρανή υλικά, όπως άμμος, χώμα, μαρμαρόσκονη κ.α. Τα χρώματα, ώχρες, γαιώδη, φωτεινά γαλάζια, γκριζα ακτινοβολούν μέσα από την ύλη των έργων προσδίδοντάς τους έναν αίθριο χαρακτήρα, που φαιδρύνει την αυστηρότητά τους. Οι λεπτομέρειες, κοσμήματα και στολίδια, ενσωματώνονται στο υλικό με διάφορους τρόπους (σφραγίσματα, ενθέσεις, χαράξεις κ.λπ.). Ο ιερατικός χαρακτήρας των μορφών επιβάλλει τα τελετουργικά ενδύματα με τον πλούσιο εμβληματικό διάκοσμο. Η συμπαράθεση αυτών των έργων σε συντάγματα εντείνει τον τελετουργικό τους χαρακτήρα και μεταβάλλει το χώρο που ενοικούν σε ναό. Ανάλογα με τον τρόπο που διατάσσονται στο χώρο οι μορφές σχηματίζουν άλλοτε επικλητικές λιτανείες, άλλοτε χορούς αρχαίας τραγωδίας. Με ιδιαίτερο χαρακτήρα φορτίζονται, όταν το κτίριο που τις υποδέχεται έχει μνημειακό ή τελετουργικό χαρακτήρα, όπως το Γενί Τζαμί στη Θεσσαλονίκη, στην έκθεση του 1995.

Οι καταστροφές που προκάλεσαν στο Πολυτεχνείο πριν από περίπου δέκα χρόνια οι “εορτασμοί” της ηρωικής εξέγερσης των φοιτητών συγκλόνισαν τον γλύπτη. Από τα αποκαΐδια των πυρπολήσεων θα αναστήσει μία νέα τοτεμική ανθρωπότητα με υλικά καθαγιασμένα από τη

φωτιά. Μ' ένα συγκλονιστικό κείμενο συνόδεψε τότε την πρώτη παρουσίαση αυτής της τραγικής μαρτυρίας στο κλιμακοστάσιο του κεντρικού κτιρίου της αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου. Οι πασσαλόμορφες φιγούρες μοιάζουν αυτή την φορά να έρχονται από τα βάθη της Αφρικής, κουβαλώντας μία ανεξιχνίαστη μαγική δύναμη, όπως τα αντίστοιχα έργα και οι μάσκες που πυροδότησαν στην αρχή του 20ου αιώνα την επανάσταση της μοντέρνας τέχνης. Άλλωστε, ο γλύπτης δεν κρύβει το θαυμασμό του στην πρωτόγονη τέχνη. Ο καμμένος πάσσαλος, η σταυρική διάταξη οριζόντιων στοιχείων που σχηματίζουν κορμούς και χέρια, τα ορατά καρφιά, η προσθήκη εμβληματικών στοιχείων, όπως στέφανα ξερής δάφνης, μεταβάλλουν αυτά τα έργα σε μία συνταρακτική και μαζί καθαρτική μαρτυρία. Γηγενής προελληνική παράδοση και πρωτόγονη τέχνη διαλέγονται και στα τελευταία τοτεμικά γλυπτά του Θεόδωρου Παπαγιάννη. Όπως μου εξομολογήθηκε ο γλύπτης, ο πυρήνας του έργου λαξεύτηκε και πάλι πάνω στα καμένα ξύλα της κατεστραμμένης δεξιάς πτέρυγας του Πολυτεχνείου. Ο πυρήνας αυτός ντύθηκε από μεταλλικά δαντελένια πλέγματα που ολοκληρώνουν τον όγκο των μορφών αρθρώνοντας τα μέλη της. Συχνά το ξύλο σκάβεται στο στήθος όπου δημιουργείται μία τράπεζα προσφορών. Ο γλύπτης αποθέτει σ' αυτή την κόγχη πρωτόλειους καρπούς, όπως θα έκανε ένας αρχαίος προσκυνητής στο είδωλο της θεότητάς του. Τον τελετουργικό χαρακτήρα που έχει προσλάβει τα τελευταία χρόνια η δημιουργία του Παπαγιάννη υπογραμμίζουν οι "εγκαταστάσεις" και τα περιβάλλοντα που δημιουργεί. Φόρο τιμής στον επισύσιο άρτο αποτέλεσε το περιβάλλον που οργάνωσε το 1998 ο γλύπτης

στην Αίθουσα Τέχνης Αθηνών. Ένας βολόσυρος με τους κοπτήρες του από οψιανό, που χρησιμοποιούσαν άλλοτε οι Έλληνες αγρότες στο αλώνισμα, περιβάλλεται από σακιά με αλεύρι και ψωμιά, όλα κεραμικά, όλα φιλοτεχνημένα με ψευδαιοθησιακή αληθοφάνεια. Στο κέντρο της αίθουσας μία τεράστια χαλύβδινη γάστρα, τοποθετημένη πάνω σε κάρβουνα, μας θύμιζε πώς έψηναν άλλοτε το ψωμί στα ορεινά χωριά της Ηπείρου. Ο Θεόδωρος Παπαγιάννης επιβεβαιώνει άλλη μία φορά την καταγωγή του και μας θυμίζει πού πρέπει να αναζητήσουμε την αυθεντικότητα της μαρτυρίας του.

Η εξέλιξη του έργου του Θεόδωρου Παπαγιάννη ευνοήθηκε από το κλίμα του Μεταμοντερνισμού, που ενθάρρυνε την επιστροφή σε τοπικές παραδόσεις και απελευθέρωσε τον καλλιτέχνη από την αυστηρή συμμόρφωση με τα διεθνή ρεύματα. Η ηπειρωτική καταγωγή του καλλιτέχνη, βιώματα της παιδικής του ηλικίας στην ύπαιθρο, οι θησαυροί των απέραντων μελετών του, η τιμότητα του χειρωνακτικού μόχθου, το ακέραιο ήθος του ανθρώπου εξηγούν τον πλούτο, την ποικιλία, τη γνησιότητα και κυρίως την αισιοδοξία του έργου του Παπαγιάννη. Ενός έργου πανάρχαιου και σύγχρονου, που αποπνέει βαθιά ανθρωπιά.

Μαρίνα Λαμπράκη - Πλάκα
Καθηγήτρια Ιστορίας της Τέχνης
Διευθύντρια της Εθνικής Πινακοθήκης

